

ÉGTÁJ

PÁLINKÁS JÓZSEF

SZABADKA NÉPOKTATÁSA (I.)

(1687—1790—1868—1918—1941)

Hatvanezer főnyi lakosával Szabadka a kiegyezés korában Szeged után a legnépesebb alföldi város. Országos viszonylatban az 1870-es népszámlálás adatai alapján a harmadik helyre emelkedett. Népiskoláinak száma alapján azonban közel sem foglalt el ilyen előkelő helyet a korabeli városok között. Jóllehet iskoláinak híre a XVIII. században túlnötte a város és megye határait, 1870-ben az ország-házban mégis azt állapították meg, hogy Szabadka 56 000 lakosa közül 32 000 írástudatlan.¹ Nem meglepő ez az állítás, ha figyelembe vesszük a város polgármesterének 1868-ban tett jelentését a népiskolák látogatottságáról. A város elemi iskoláit ebben az évben 2543 gyermek látogatta,² holott egy korábbi összeírás már 14 061 tanköteles gyermeket tüntetett fel.³ Ezek szerint a tanköteles gyermekek 5,9⁰/₀ járt rendszeresen iskolába abban az évben, amikor meghozták a polgári társadalom iskolarendszerét megalapozó népoktatási törvényt.

Szabadka népművelődésének fejlődése a többi vezető városéhoz viszonyítva lemaradt. A lemaradás okát főleg az elemi iskolák hálózatának kiépíttelenségében kell keresni. Hogy ezt a város korábban is mennyire elhanyagolta, szolgáljon példaként az 1820. évi népoktatás állapota. A 32 247 lakost számláló városban ebben az évben egy kéttanítós főelemi és öt egytanítós triviális iskola működött, az iskolába járó tanulók száma pedig 288 volt.⁴ Nem ismeretes ebben az évben az iskolaköteles gyermekek száma, de hozzávetőlegesen is kitehetett 6—8 ezret.

Ezek után nem kell csodálkozni, hogy a helybeli latin főgimnáziumban a vidéki diákok száma jóval nagyobb a helybelieknél, de még azon sem, hogy ötven évvel később, 1870-ben is csak 473 értelmiségi egyént tartottak nyilván a városban.⁵ Ezek közül is a legtöbb bevándoroltnak számított.

A polgári társadalomra várt tehát az a nagy feladat, hogy a népes parasztváros elmaradott népművelődését az elemi iskolák számának megnövelésével és a népoktatás magasabb fokát elősegítő tanügyi intézmények megnyitásával megoldja.

1918-ig a város népoktatásának fejlődése három szakaszra osztható:

1. Népoktatásunk a tanügy országos rendezése előtt.
2. A tanügy országos rendezése — nemzeti főiskolák.
3. A város népoktatásának megszervezése a népoktatási törvény szellemében.

NÉPOKTATÁSUNK A TANÜGY ORSZÁGOS RENDEZÉSE ELŐTT

1.

Az osztrák merkantilizmus a török kiűzésével felszabadított területeket a kibontakozó bécsi ipar szolgálatába állította. Ennek megfelelően rendezte is be azokat. Bácskát mint jó nyersanyagforrást a kamarai birtokok közé osztotta be és telepítését már a török háborúk alatt megkezdte. A tiszai határőrvidék felszámolásával pedig bevezette a polgári közigazgatást, majd egyes népesebb településeket társadalmi és gazdasági központokká alakított. Mindezt abból a célból tette, hogy a termékeny terület gazdag kincseit minél fokozottabban, tervszerűbben zsákmányolja ki. Bécs nem átalította azt sem, hogy jó pénzért a népesebb településeket mezővárosi vagy éppen szabad királyi városi rangra emelje. Ezzel akarta helyrebillenteni a hosszú háborúk alatt meggingott állampénztár egyensúlyát.

Szabadka ekkor már a népesebb települések közé tartozott. Egy 1702-ből származó összeírás 1969 lakost említ itt.⁶ A lakosság száma a telepítések alatt aránylag gyorsan növekedett és a tiszai határőrvidék idején már több ezerre rúghatott. Foglalkozásukra nézve az idetelepültek legnagyobb része pásztor, földműves. Szabadkán az iparosok nehezen honosodtak meg, mert a pásztorok és földművesek termelőeszközeiket, ruházatukat és egyéb szükségleteiket sokáig maguk állították elő.

Bécs figyelembevételével a település eddig elért katonai érdemeit, a telepítés eredményeit és nem utolsósorban az állampénztár igényeit, Szabadkát 1743-ban kamarai mezővárosi rangra emelte és megerősítette a polgári városi előljáróságát.⁷ Harminchat évvel később Szabadka szabad királyi város lett.⁸

2.

Szabadka népoktatásügye a város polgárosításával állandósult. 1743-ban a város gondjaiba vette a katolikus és görögkeleti egyház által már korábban megszervezett elemi iskolákat. Az ifjúság nevelését és oktatását ekkor még az egyház irányította. Ezzel a kérdéssel az állam nem foglalkozott és meghatározott iskolapolitikája sem volt, csak a felügyelet jogát gyakorolta az iskolák felett. Az egyház veze-

ma is túlterheltek. A múltban a város elmulasztotta az elemi iskolák hálózatának kiépítését az iskolaköteles gyermekek gyorsan növekvő számának arányában. Ahhoz pedig, hogy a múlt mulasztásait mai társadalmunk gyorsabban helyrehozza, három dolog szükséges: pénz, pénz és harmadszor is pénz.

A legrégebbi szabadkai elemi iskolák felszerelését nem ismerjük, de feltételezzük, hogy azok sem különböztek a kor hasonló iskoláinak felszerelésétől. Erről pedig a pedagógiai irodalomban bőven található adat.

Tanítóikról már valamennyivel többet tudunk. Szakképzettségük ugyan még nem volt, mert tanítóképzők a felvilágosult önkényuralom előtt sehol sem működtek. Az egyháznak meg éppen nem állt érdekében, hogy a tanítók külön kiképzését szorgalmazza, nehogy azok akadályozzák eszméinek terjesztésében. Az elemi iskolai tanítóktól csak annyit követelt meg, hogy a plébános által tanított hittant, az elemi oktatás legfontosabb tantárgyát, ismételni tudja a tanulókkal, tudjon valamicskét olvasni, írni, de a számolást már nem tartotta annyira szükségesnek. Kevés elemi iskolában tanítottak akkor még számtant. Többet ezektől a tanítóktól nem is lehetett elvárni, akik a legjobb esetben félbemaradt diákokból, iparosokból, obsitosokból kerültek ki. Szabadkán az első világi tanító sekrestyés, harangozó, a második meg kántor volt. A német iskola tanítójaként pedig egy leszerelt katonát szerződtetett a város. Nem jobb a helyzet a szerb tanítóknál sem, hiszen azok is az egyház szolgálatában álltak és a tanítóskodás mellett még más munkát is végeztek.

A város által szerződtetett tanítók csak tanítással foglalkozhattak. Más munkát nem végezhetek. Ha munkájukat — a tanítást — nem győzték, a város megengedte nekik a segédtanítók alkalmazását, akiknek eltartását saját maguk fedezték. Kádár Jánosnak, az első szerződtetett tanítónak az évi fizetését 1743-ban 74 forintban állapította meg a város. Ezért a fizetésért tanítania kellett az összes katolikus ifjúságot. Később ezt a fizetést a város oly módon módosította, hogy a javadalom egy részét átruházta a tanulókra. Három évvel később Kádár fizetését részben készpénzben, részben természetben szabták meg. 76 forintot vehetett fel készpénzben, azonkívül másfél mázsa húst és három font gyertyát vásárolhatott a városi mézár-székből a város számlájára és minden tanulótól kapott 1/4 mérő búzát és két kötés nádat tüzelésre. Pénzbe átszámítva a tanító évi fizetése kb. 100 forintot tett ki, ami ebben a korban jó fizetésnek számított.¹⁶

A tanítói fizetés egy részének a szülőkre való átruházásával a város valójában bevezette a tandíjat, amit teljes egészében a tanító kapott meg. Így akarta ösztönözni a tanítókat a nagyobb jövedelem reményében minél több gyermek toborzására az iskolába. Célját a város nem érte el. A városi iskolát továbbra is a városban meghonosodott kevés iparos és kereskedő gyermekei látogatták. A pásztorkodó és földművelő rétegek megterhelést láttak a város eljárásában s még inkább elzárkóztak az iskolától. A karikás ostor vagy a kapa kezelé-

tése alatt folyó oktatás legfőbb célja az uralkodó osztály hatalmi helyzetének fenntartása és erősítése, majd a feudális állami és egyházi hatalmi szervezet számára hivatalnokoknak és papoknak a nevelése volt.

Az elemi iskolák létét — valamint a többiekét is — társadalmi funkciójuk határozta meg. Az első iskolákat Szabadkán is az egyház szervezte meg közvetlen a török kiűzése után. 1687-ben a betelepülő ferences barátok már iskolát szerveztek a papság utánpótlásának biztosítására.⁹ Úgy látszik, hogy a ferences barátok kolostori jellegű iskolája, amelynek működéséről többet nem is tudunk, 1732-ben megszűnt és a városban megnyílt a mindennapi katolikus elemi iskola világi tanító vezetésével.¹⁰ Valamivel előbb nyitották meg a városban a szerb iskolát,¹¹ amelyben az első világi szerb tanítót az 1742-3. tanévben említik.¹²

A polgárosodásnak induló mezőváros mindennapi életében egyre nagyobb hatása volt az új polgári kultúra szellemének. Nagyobb gondot fordított a város a telepítésekre, kedvezményekben részesítette a nehezen meghonosodó iparosokat, kereskedőket és rendezni kezdte a birtokfelosztást. Azonfelül gondoskodott az ifjúság magasabb fokú oktatásáról, is, és 1747-ben a kalocsai érsekség beleegyezésével megnyitotta Vajdaság első városi nyilvános középiskoláját, a háromosztályú latin grammatikális iskolát.¹³ 1776-ban pedig a városban megtelepedett német iparosok kérelmére megnyitotta a német triviális iskolát, amely 1798-tól triviális leányiskolává alakult és német leányiskola néven még 1848-ban is működött.¹⁴

Ezeket az iskolákat vette gondjaiba a város azzal, hogy gondoskodott fenntartásukról, tanítóiknak ellátásáról és beneficiumairól. A város csak a katolikus tanítókat fizette saját pénztárából, akikkel évente kötött szerződést és bejegyeztette őket a tisztségviselők jegyzékébe. Ezek a jegyzékek a szerb tanítókat nem említik, és fizetésüket is a görögkeleti egyház biztosította közadakozás révén. Egyéb kedvezményekben azonban egyenrangúak voltak a katolikus tanítókkal.

3.

Sok kívánnivalót hagy maga után még ebben a korban is az iskolák elhelyezése és az épületek befogadóképessége. Külön épületeket a város az elemi iskolák részére csak a múlt század vége felé kezdett építeni. Addig ezeket az iskolákat elhagyott, bérelt vagy átalakított épületekben helyezte el. Az elhagyott, rogyant parasztház, amelyben a katolikus iskola első szerződött tanítója kezdett tanítani, még azt a kisszámú tehetősebb szülő gyermekét sem fogadhatta be, akik hajlandók voltak azokat a mindennapi városi iskolába járni. A város lakosságának száma ezekben az években nem ismeretes. De ha alapul vesszük az 1765. évi összeírást, amikor a városban 9556 lelket tartottak nyilván,¹⁵ akkor nyugodtan állíthatjuk, hogy az iskolaköteles gyermekek száma már 1743-ban jóval nagyobb volt, mint amit az említett épület befogadhatott. Azóta sem oldódott meg a szabadkai elemi iskolákban a tanteremhiány. Iskolaépületeink még

séhez nem tartották szükségesnek az ábécé megismerését. Maga a paraszt nem látta értelmét az iskolába járásnak, mert helyzete ezzel nem lett könnyebb. De nem követelte ezt a feudalizmus gazdasági rendszere sem. Sőt ha a paraszt gyermekeit iskolába járatta, saját helyzetét nehezítette meg a feudális terhek kielégítésében, mert kevesebb munkaerővel rendelkezett. Az iskola társadalmi jelentőségét e polgárosodásnak induló város parasztsága még nem ismerte fel eléggé. A városban élő polgárság viszont még nem bírt olyan erővel, hogy magával ragadhatta volna ezt az egyre jobban tömegesedő réteget.

4.

Hány tanuló járt az iskolába, nem lehet megállapítani. Az iskolai adminisztrációt csak a tanügy első országos rendezésével vezették be országszerte. Hogy a mindennapi városi iskolát kevés gyerek látogatta, az abból is következtethető, hogy a katolikus egyház elégedetlenségét fejezte ki és a hittan tanítására külön hittaniskolát szerveztetett a várossal. 1748-ban nyitotta meg a város az első hittaniskolát¹⁷ és vezetésére egy gyöngyösi nőt — valószínűleg apácát — szerződtetett. A hittaniskola különbözött a városi mindennapi iskolától. Itt a hittanon kívül mást nem tanultak. Munkájáról bővebbet nem tudunk, de annyi bizonyos, hogy az egyház ide kényszerítette be a városi iskolát nem látogató szegényebb sorsú szülők gyermekeit, akiknek száma jóval meghaladta az előbbieket. Ez már abból is látszik, hogy 1763-ban, amikor bunyevác nyelven is kezdtek a hittaniskolában tanítani, négy hittanítót kellett a városnak szerződtetnie: egy nőt, egy férfit a magyarok, úgyszintén egy nőt és egy férfit a bunyevácok részére. Ugyanakkor a városi mindennapi katolikus iskolában egy tanítóról tudunk.

Úgy látszik, hogy a hittaniskola kiterjesztette munkáját az idősebb ifjúságra is, mert a házasságkötésnél számon kérték a hitbéli jártasságot. A házasulandó feleket, amennyiben nem mutattak kellő jártasságot, pénzbüntetésre ítélték, a büntetés összegét pedig a hittaniskola javára fordították. A hittaniskola tanítói kevesebb fizetést kaptak és nem élvezték a városi iskolák tanítóinak megszabott kedvezményeket.

Ilyen körülmények között az említett mindennapi iskolák nem lendítettek sokat a város művelődésének fejlődésén. Korszerűsíteni kellett azokat, amit a felvilágosult abszolutizmus kormányzata a század második felében meg is indított.

A TANÜGY ORSZÁGOS RENDEZÉSE — NEMZETI FŐISKOLÁK

1.

Bécsben a felvilágosodás eszméinek hatására már a XVIII. század közepén komoly lépéseket tettek az ifjúság oktatásának korszerűsítésére. Már udvari körökben is erősen hangoztatták az iskolák korszerűsítésének szükségességét és élesen bírálták az egyház oktatás-

politikáját. Különösen sokat tett ezen a téren Van Swieten, akinek a legmagasabb udvari körökben is akadtak követői. Erősen követelték, hogy az állam vegye át az iskolák irányítását, helyezze az oktatást és nevelést világi alapokra, és vonja meg az egyháztól eddigi jogait az ifjúság oktatásának irányításában. Ez a hang a felfelé törekvő polgárság hangja, amelynek a megváltozott viszonyok között nem volt mindegy, ki neveli az ifjúságot. Az ifjúság nevelését államérendékké tették.

A század derekán kibontakozó állami neveléspolitikai hívei a birodalom kormányzatában is helyet követeltek maguknak. 1760-ban megszervezték az első állami tanügyi szervet — az udvari tanügyi bizottságot — azzal a céllal, hogy a birodalom egész oktatásügyét a felvilágosodott abszolutizmus szándékainak megfelelő hasznos állampolgárok nevelése felé irányítsa. A köznevelés, ahogy azt a reformerek kifejtették, nemcsak erkölcsös alattvalók formálásának, hanem a feudális abszolutizmus megerősítésének is alkalmas eszköze: a nemes ifjúságot hivatali és hadi pályára kell nevelni, a polgárok fiait az ipari, kereskedelmi fejlődés hordozóivá, a szegény kézműves- és parasztgyermekeknek pedig elég a termelő munkához szükséges szakismeret, s hozzá ersőlcsi és vallásos nevelés, amely szorgalmat, hűséget, engedelmességet s helyzetükben való megnyugvást plántál beléjük.¹⁸

A tanügy átszervezése és állami irányítása Magyarországon is esedékessé vált, persze csak a gyarmatokhoz mért módosításokkal. 1765-ben tehát a helytartó tanácsban is megalakult a tanulmányi bizottság, és feladatává tették, hogy a kibontakozó állami neveléspolitikát a katolikus iskolákra is kiterjedő felügyelet formájában érvényre juttassa.

Magyarországban a közoktatás rendezésének előmunkálatait 1766-ban a katolikus iskolák összeírásával kezdték el. A befutó jelentések alapján a jezsuiták mutatkoztak a leggazdagabb és legtekintélyesebb iskolafenntartóknak. Köztudomású, hogy a jezsuiták nem kedvelték az elemi iskolákat; ebben az összeírásban is csak két elemi iskolájuk szerepelt. Annál nagyobb számban nyitották meg a három osztályos latin grammatikális iskolákat pl. hat helyen, magukénak vallottak 19 hatosztályos latin főgimnáziumot, két akadémiát¹⁹ és két egyetemet. Összesen 31 iskolát tartottak fenn az országban.²⁰ Nem szűkösködött iskolákban a többi szerzetesrend sem, de a jezsuiták iskoláinak számát egy sem érte el közülük.

A katolikus egyház éber figyelemmel kísérte a kormányzat kezdeményezéseit az állami neveléspolitikai bevezetésére. Minden erejét latba vetette, hogy azokat megghiúsítsa, hiszen évszázados jogainak megdöntéséről volt szó. Leghevesebben a jezsuiták álltak ellen.

A felvilágosult abszolutizmus azonban jelentősen megváltoztatta a katolikus egyház és az állam érdekszövetségét. A fejedelmi abszolutizmus már nem hajalandó elfogadni, hogy az állam fölött az egyház uralkodjék és az uralkodó akaratát a jezsuiták irányítsák. Az egyház hatalmi pozícióját a felfelé törő polgárság is erősen támadja,

ugyanakkor a jezsuitákat sem kiméli a hatalomhoz és az uralkodó osztályhoz való ragaszkodásukért és az alsóbb társadalmi osztályokkal szembeni közömbösségükért.

Mária Terézia nem fordult szembe a katolikus egyházal, de azt az állam keretei közé kényszerítette és érvényesítette a fejedelem korlátlan hatalmát. A fejedelem korlátlan hatalmának tudatában jelentette ki 1770-ben, hogy »Az iskola politikum és az is marad«,²¹ és ennek szellemében indította meg gyakorlatilag a tanügy országos rendezését. 1773-ban a jezsuita rend feloszlatásával megszűnt az utolsó nagyobb akadály a tanügy átszervezése és államosítása előtt.

Az iskolák átszervezésére Felbiger apátot, a porosz iskolák közsismert szervezőjét hívta meg 1774-ben, aki még ebben az évben kidolgozta a német népiskolákra vonatkozó szabályzatot *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal, Haupt und Trivialschulen in den sämmtlichen k. k. Erbländern*²² címen, amit az uralkodónó azonnal jóvá is hagyott. Két évvel később, 1766-ban az Illir Udvari Deputacio az *Allgemeine Schulordnung* szellemében kidolgozta a görögkeleti iskolák rendezését szolgáló utasítást *Školski ustav za pravoslavne trivijalne male škole u provincijalnom delu Tamiškog Banata* címen,²³ amelyet az uralkodónó ugyanaz év december 2-án írt alá. A magyar iskolák rendezésére vonatkozó *Ratio educationis totiusque rei litterariae per regnum hungariae et provincia eidem adnexas, Vindobonae, 1777* című szabályzatot a királynő augusztus 22-én hagyta jóvá.²⁴

Ezekkel a törvényerejű uralkodói rendeletekkel vetette meg a fejedelmi abszolutizmus az állami neveléspolitikai alapját, fosztotta meg a katolikus egyházat évszázados jogaitól az iskolák felett, és segítségével helyezte az ifjúság oktatását világi alapokra.

Felbiger *Allgemeine Schulordnungja*, a görögkeleti triviális iskolák *Školski ustavja* csak az elemi iskolák megreformálására szorítkozott. Ezzel szemben a *Ratio educationis* az egységes műveltség megteremtése érdekében felölelte Magyarország és a Horvát Bánság katolikus iskoláinak mindhárom fokozatát és bevezette azokba az állami igazgatást. A protestánsok nem fogadták el a *Ratio educationis* rendelkezéseit. A *Ratio educationis* jelentős lépés felépült az egységes és korszerű világi művelődés megteremtése felé. 64. pontjában, amelyben a többi vallásfelekezettel hívta fel az egységes műveltség megteremtésére, igen szépen határozta meg a műveltség fogalmát: »Az állam boldogsága leginkább az egységes szintű műveltségtől függ, ezért szükséges a különféle iskolákban a doktrinák ugyanazon fejezeteit, ugyanazon metódussal, ugyanolyan igazgatás és fegyelem alatt feldolgozni és ezt kötelezővé tenni az egész országban és kapcsolt részeiben.«²⁵

A *Ratio educationis* megjelenéséig az iskolák között nem volt jóformán semmiféle kapcsolat. Tantervével az új rendszer pontosan megvonta az oktatás egyes fokozatai között a határokat és megteremtette a fokozatok közötti kapcsolatokat. Az iskolák csoportosításában az elemi oktatást egytanítós falusi, kéttanítós kisvárosi és három- vagy négytanítós nemzeti iskolákban végezték. Ezekben az elemi iskolákban a tanítás nemzeti nyelven folyt. Erre az elemi iskolára épült a

háromosztályos latin grammatikális iskola a kétosztályos gimnáziummal. Az oktatás harmadik fokozata az akadémiákon és egyetemeken folytatódott.

Az iskolák legfelsőbb igazgatása az uralkodót illette meg, aki azt a tanulmányi bizottság révén gyakorolta. Kilenc tankerületre osztotta fel a *Ratio educationis* az országot. Minden tankerület élén királyi tanfelügyelő állt és felelt a művelődésért. A királyi tanfelügyelő alárendeltjeként a népművelést a nemzeti iskolák felügyelői irányították. Meghatározott jogokkal és kötelességekkel külön igazgatókat állított az iskolák élére és bevezette a kötelező iskolai adminisztrációt. Ilyen megszervezéssel az iskola közvetlen kapcsolatba került a kormánnyal.

A *Ratio educationis* a magyar közoktatásügy első átfogó, mindenre kiterjedő szabályozása és egyúttal az első magyar pedagógiai könyv. Intézkedéseiben világosan tükröződnek a felvilágosult abszolutizmust jellemző ellentmondások: a feudális rendszer védelmezése és erősítése, de ugyanakkor a felvilágosodás számos gondolatának felhasználása is.²⁶ Minden ellentmondás ellenére, mint pl. a latin iskolák elsőbbsége, melyeket a szerzetesrendek, főleg a piaristák vezettek, a német nyelv bevezetése az oktatás minden fokán azzal, hogy annak ismerete az egész országban elterjedjen és közkinccsé váljon, a hűbérrendszer védelmének kiemelése a tantervekben, a *Ratio educationis* rakta le a modern oktatás alapköveit. Szerinte a nevelés és oktatás célja a hasznos polgár kialakítása, nem pedig az istenfélő buzgó hívő nevelése.

A *Ratio educationis* az elemi oktatás kérdéseit csak körvonalazta. Működési helyük szerint ugyan felosztotta az elemi iskolákat: falusiakra, mezővárosiakra, városiakra és székvárosiakra, de tantervüket már részletesen nem dolgozta ki. Erre csak az 1778. május 1-én kezdődő nemzeti iskolák tanfelügyelőinek budai tanácskozásán került sor. A tizenhárom napig tartó tanácskozáson született meg a 133 oldalas kitévő budai *Tanterv*, amely részletesen foglalkozott az elemi oktatás kérdéseivel és kiegészítette a *Ratio educationist*.²⁷

A budai tanácskozáson három lényeges kérdést tárgyaltak meg: a) az elemi iskolák egységes megszervezését, b) az elemi iskolai tankönyvek megírását, c) az új tanügyi rendszer bevezetése körüli nehézségek elhárítását.

A tanácskozás kidolgozta részleteiben az elemi iskolák tantervét, részletes utasítást adott az adminisztráció kötelező bevezetésére, amit eddig a legtöbb iskolában elhanyagoltak, meghatározta az igazgatók és tanítók jogait és kötelességeit, s megtiltotta a tanító minden olyan tevékenységét, amely nem volt kapcsolatban a tanítói hivatással, végül utasítást adott a leánygyermek nevelésére. További intézkedéseiben gondot fordított az ismétlő iskolákra, amit a *Ratio educationis* figyelembe sem vett, betiltotta a zugiskolákat, pontosan előírta a nemzeti iskolák tanfelügyelőinek hatáskörét és külön utasítást dolgozott ki az iskolai munka felülvizsgálására, ellenőriztette a házi tanítók munkáját, akik a jobbmódú főleg nemesi családok gyer-

mekeivel foglalkoztak. Erélyesen megkövetelte az iskolákat fenntartó helyi hatóságoktól, hogy az iskolaépületeket előírásosan építsék fel, a tantermek legyenek tágasak, világosak és rendelkezzenek az előírt taneszközökkel. Utasításai és szabályai már megfeleltek a korszerű iskola igényeinek, csak megvalósításuk volt nagyon nehéz. Több mint száz év kellett ahhoz, hogy a budai tanácskozás határozatai valamelyest megvalósuljanak. Itt kell megemlíteni azt, hogy az iskolalátogatás tartamát sem a budai *Tanterv*, sem a *Ratio educationis* nem rendezte. Azt hangoztatták, hogy a falusi gyermeknek addig kell iskolába járni, míg el nem sajátítja a tantervben előírt tananyagot, ami eltarthat négy, hat, sőt nyolc évig is.

Jelentős lépést tett a budai tanácskozás a tankönyvírásban. Amit ezen a téren a *Ratio educationis* csak előre jelzett, a budai tanácskozás gyakorlatilag is igyekezett kivitelezni. A jelenlevő tanfelügyelők elválták a szükséges tankönyvek megírásának megszervezését. Nyelvi csoportokat alkotva fogtak hozzá a munkához, és már a következő évben kiadtak néhány tankönyvet. A tankönyveket magyar, német szlovák, horvát, ruszin, román és szerb nyelven írták, a könyveket pedig úgy szerkesztették, hogy az egyik oldalon a nemzeti, a másikon pedig a német nyelvű szöveget tüntették fel. Először ábécés könyveket írtak, majd ezeket követték a többi tantárgy tankönyvei.

Az új iskolák bevezetése nagyon lassan haladt. Az iskolákat fenntartó községek újabb megterheléseket láttak azokban, és közömbösek maradtak megszervezésükkel szemben. Nemcsak hogy új iskolaépületeket nem építettek, még a régieket sem tatarozták. A tanítókat még a külön szerződés ellenére is rosszul és rendszertelenül fizették. Sokban hozzájárult ehhez az egyház magatartása is, hiszen nem tudta elfelejteni az állam intézkedéseit, és igen élesen támadta az új iskolarendszert. Megnehezítették még az új tanügyi rendszer keresztülvitelét még a bekövetkezett háborús évek és nem utolsósorban a tanfelügyelők helytelen eljárása a községekkel szemben.

Bácskában a *Ratio educationist* 1777. november 10-én hirdették ki az Újvidéken megtartott megyegyűlésen.²⁸ Ez a gyűlés volt a bácskai iskolák továbbfejlődésének fordulópontja. Bács megye területén már korábban is működtek szép számban a különböző vallásfelekezetek elemi iskolái, de a rendezetlen, nehéz viszonyok között munkájuk alig volt érezhető. Képzettség nélküli, sok esetben írástudatlan tanítóiktól a gyermekek alig tanultak meg olvasni, írni pedig még nehezebben. Ezek az iskolák semmi esetre sem válhattak a megváltozott társadalmi és gazdasági viszonyok között a haladás és művelődés eszméinek hordozóivá.

A megye vezetősége tisztában volt az iskolák fogyatékoságával, és a *Ratio educationis* kihirdetése alkalmával kezdett először komolyabban foglalkozni az elhanyagolt oktatásügy nehézségeinek megoldásával. Határozatot hozott három normális, azaz nemzeti iskolának a megyében való megnyitására, és magára vállalta a normális iskolák mellett megszervezendő tanítói tanfolyamok költségeinek fedezését.

Szabadka volt az egyike azoknak a városoknak, ahol meg kellett szervezni a nemzeti iskolát azzal, hogy itt szervezik meg a katolikus iskolák tanítóinak tanfolyamait. Ezért a megye vezetői a városban a négytanítós nemzeti iskola megszervezését határozták el. A négytanítós nemzeti iskolák jelentették az elemi oktatás legmagasabb fokát, éppen ezért, a *Ratio educationis* nagy gondot fordított megszervezésükre. Céljukat és feladatukat 48. pontjában a *Ratio educationis* így határozta meg: »Fő céljuk ezeknek az iskoláknak az azonos módszereket alkalmazó rendes tanítók kiképzése az egész ország területén. Azért ezeket a főelemi iskolákat, mint a többiek nevelőintézetét és példaképét, normál iskoláknak hívják.«²⁹

Szabadka város vezetősége nem ismerte eléggé az iskolák új szervezeti felépítését, 1778 elején mégis lépéseket tett a városi iskolák helyzetének megjavítására. A város iskoláinak átszervezése valójában csak 1778 júliusában a pécsi tankerület tanfelügyelőjének, Mitterbachernek³⁰ a városba való érkezésével kezdődött el és ez év novemberében fejeződött be.

Mitterbacher az egységes elemi iskolák megszervezése érdekében tárgyalt a város vezetőivel.³¹ Ezekbe a tárgyalásokba bevonták a helybeli szerbeket is, akik Mrzović hatására³² már ez év májusában megfelelő épületet kértek a várostól elemi iskolájuk részére. Külön kell megemlíteni, hogy Bácskában a *Ratio educationis* utasításai alapján szervezték az iskolákat. Mivel a megye területén nagy számban működtek már szerb iskolák is, ügyükben az Illir Udvari Deputacio és a Magyar Udvari Kancellária közösen döntött úgy, hogy azokat a *Skolski ustav* mintájára, de a *Ratio educationis* alapján szervezik meg.

A szabadkai szerbek idegenkedtek az egységes iskolától, amiről a magisztrátus tájékoztatta is a tárgyalásokra ideérkezett Mitterbacher. Mitterbacher a szerbeket kész tények elé állította: vagy elfogadják az új egységes városi iskolát, vagy pedig saját költségükön külön normál iskolát létesítenek.³³ A szerbeket Mitterbacher határozott állásfoglalása megzavarta, mert érezték, hogy anyagilag nem tehetnek eleget követelményeinek. A tárgyalások alatt ugyan kifejezték aggodalmukat, hogy az egységes közös iskola nem biztosítja a cirillbetűk megismerését és a görögkeleti egyház szertartásainak ismereteit. Hivatali tekintélyének latbavetésével a *Ratio educationis* utasításaira hivatkozva Mitterbacher biztosította őket arról, hogy erre lehetőséget kapnak az iskola hivatalos órarendjén kívül. Teljesen érthető Mitterbacher törekvése a szerbek megnyerésére a közös iskola ügyében, mert az új egységes iskola nemcsak az új polgári műveltség legcélravezetőbb eszköze, hanem a katolikus eszmék kiváló terjesztője is volt. Más megoldás hiányában a szabadkai szerbek elfogadták az új közös egységes iskolát.

A pécsi tankerület képviselője és a városi magisztrátus között folytatott tárgyalások eredményesen fejeződtek be, és a város magára vállalta az iskola fenntartását és tanítóinak ellátását. Mitterbacher javaslatára az ülés Petar Josić városi tanácsos személyében megválasztotta a szabadkai elemi iskolák első világi igazgatóját.

Mindenekelőtt a városnak gondoskodnia kellett az új iskola elhelyezéséről és az új módszerekben jártas tanítók biztosításáról. Az iskolát a város központjában helyezték el, szakképzett tanítókat pedig, mivel a város ilyeneket nem tudott biztosítani, a pécsi tanfelügyelőség nevezett ki.³⁴ A legszükségesebb előkészítések befejezésével az iskola 1777 novemberében megkezdte működését.

Szabadka város vezetősége nem értékelte kellőképpen azt a megkülönböztetést, amit a négytanítós normál iskola megszervezésének joga biztosított számára. Ilyen szervezetű iskolákat csak a királyi tanfelügyelőség székhelyein nyitottak meg. Azok a városok éltek is jogokkal és arra törekedtek, hogy azt ne csak az előírások betartása miatt, hanem a lakosság műveltségének fellendítése céljából minél jobban felszereljék és minél jobb szakemberekkel lássák el. Városunkban nem ez a helyzet. Már itt érezhető a művelődéssel szemben az a közöny, amely városunkra oly jellemző majdnem századunk derekáig. A takarékoság örve alatt nemcsak hogy új megfelelő iskolaépületet nem emelt a város, hanem még az előírt tanítók számát is háromra csökkentette, ami miatt a negyedik osztály csak a felsőbb tanügyi hatóságok többszöri sürgetésére 1784-ben nyílt meg. A város a szakképzett tanítók hiányára hivatkozva igyekezett elodázni ennek az osztálynak a megnyitását. Érvelése semmi esetre sem volt helytálló, mert a városban képezték ki a szakképzett elemi iskolai tanítókat. A negyedik osztály beállításának elodázása azon múltott, hogy a város sokallotta a szakképesített tanítók évi 200—200 forint fizetését. Két szakképzett tanítót nevezett ki a pécsi tanfelügyelőség azzal, hogy a város állítson még két szakképzettség nélküli tanítót, akik az előbbieik irányítása mellett dolgoznak. A magisztrátus csak egyet állított be, és a két előbbit arra akarta rávenni, hogy a harmadikat saját fizetésükből tartsák el. Persze, ezek nem egyeztek bele.

Hasonló a helyzet az új iskola felszerelésével is. Tanteremmel ugyan minden osztály rendelkezett, de azokban az első években semmilyen bútorzatot nem biztosított a város. Ezért a gyerekek a földön, vagy a hazulról hozott székeken ülve hallgatták az előadásokat és a térdükön írtak. Csak egy év múlva — a tanítók többszöri panaszára — készültek a három osztály részére szükséges padok minden írásra alkalmas fedőlap és támla nélkül. Görnyedve ültek ezekben a padokban a gyermekek, és továbbra is a térdükön írtak. Arról azonban, hogy az előírásoknak megfelelő tanítási eszközökkel rendelkezett-e az iskola, a feljegyzések mélyen hallgatnak. Valószínűleg az örökös pénzhiányra panaszkodó iskolafenntartó erre sokkal kevesebbet gondolt.

Az iskolaépületről egy 1786. augusztus 26-án kelt, német nyelven megírt igazgatói jelentésből megrendítő képet festhetünk: »A városi iskolák a városházával egybeépült földszintes házban vannak elhelyezve, de nagyon siralmas állapotban — írja az igazgató —, egyik osztálynak sincs padlója, s így a sok járástól és söpréstől egész gödrök képződtek már a talajban. Még szomorúbb az I. osztály helyzete, amelyet csak egy fél lányi vastag fal választ el a városi lóistállótól. A szegény kis fiúk a bódító és fejfájást okozó bűzben és a kocsisok

éktelen káromkodásai mellett nem tanulhatnak nyugodtan. Azért vagy az istállót kell innen elvinni, vagy ezen osztályt ideiglenesen másutt elhelyezni, míg az új iskolaépület meglesz.»

A város tehát már ekkor megkezdte olyannyira az iskolákon való takarékoskodást, hogy még az előírásokat sem tartotta kellő tiszteletben. Úgy látszik, így akarta fedezni a mástéren oly bőkezű költséghelyettesítést, mint pl. a szabad királyi városi jogok kiharcolása, ahol csak az ajándékok és ünnepek költségeiből fedezni tudta volna még egy hasonló iskola felépítését. Nem került sokkal kevesebbe a Sz. Teréz-templom felépítése sem 1773-tól, ahol csak a különböző díszvacsorák költségeiből könnyen felszerelhettek volna minden szükséges kellékével egy-egy tantermet.

A tanügyön való, szinte a fővénység határait surló takarékoskodás még századunkban is jellemző a városra.

Munkáját az iskola a budai *Tanterv* szerint szervezte meg a következő tantárgyakkal:

I. osztály

Hittan, iskolai szabályok, olvasás anyanyelven, német és latin nyelven, írás.

II. osztály

Hittan, iskolai szabályok, olvasás (olvasmányok a tisztességes polgári étellel és gazdálkodással kapcsolatban), írás, számolás a gyakorlati étellel kapcsolatban.

III. osztály

Hittan az evangélium magyarázásával, bibliai történetek, olvasás, helyesírás, számtan (négy alapművelet), hazai mérőszámok, mérőeszközök, pénzfajták és az anyanyelv mondattana.

IV. osztály

Hittan az evangélium magyarázásával, bibliai történetek, olvasás, írás (helyes- és szépírás), számtan (aritmetika), osztrák súlyok, mérések, pénzfajták, az anyanyelv mondattana, fogalmazások, anya- és német nyelven, a latin nyelv alapjai.

A kötelező tantárgyak mellett voltak még a rendkívüli tantárgyak: nemzeti történelem, topográfia, rajz és zene.

A budai *Tanterv* magán viseli kora forrongó pedagógiai nézeteit. Érvényesülnek benne a pietizmus, filantropizmus elvei és főleg Basedow³⁶ pedagógiai realizmusa és racionalizmusa: nem kell a gyermeknek sokat adni, de amit ad az iskola, az legyen célszerű, hasznos és a gyakorlati étellel kapcsolatos. E szerint is jár el a budai *Tanterv*. A számtan tanítását a falusi iskolákban a mezőgazdasági, a mezővárosiakban és városiakban pedig az ipari és kereskedelmi étellel kapcsolta össze. Hasonló a helyzet a rendkívüli tantárgyaknál is; pl.

a nemzeti történelmet nem a háborúk és államformák szemszögéből tárgyalta, hanem az oktatás súlypontját a hazai ipar és művészetek tanulmányozására helyezte. Földrajz helyett viszont topográfiát tanított azzal, hogy általa mutathassa be az ország gazdasági viszonyait.

A tantervben a hittan állt az első helyen. Vasár- és ünnepnapokon tanították a szülők jelenlétében azzal, hogy az előadott anyagot ők maguk is megtanulják és otthon ismételtethessék gyermekeikkel. A hittanórákon a fiúkat külön választották a leányoktól. Tekintettel az azonos vallású, de különböző anyanyelvű gyermekekre, a hitoktató a hét még egy napján saját lakásán végezhetett hitoktatást. A többi tantárgyat két csoportra osztották fel: egyes tantárgyak, mint a betűismeret — silabizálás —, a nyomtatott és írott betűk olvasása, helyesírás, szépírás, számtan, német nyelv minden tanuló számára kötelező volt, míg a latin nyelv elemei csak a nemesi származásúakra és a latin iskolában tovább tanulni szándékozó tanulókra volt kötelező. Ezek számára még kötelezővé tették a mértant, fizikát és sztereometriát. Az utóbbi három tantárgyat kötelezővé tették még a kitűnő, de tovább tanulni nem szándékozó tanulók számára is. Az iskolában külön tanító tanította a latin nyelvet. 1779-ben Szabadkán külön zene-tanítót is nevezett ki a város a zene mint nem kötelező tantárgy tanítására. A szabadkai normában a három osztálytanítón kívül a hittan tanító papokkal együtt még négy tanító tanított.

A szabadkai norma munkáját két szakképzett és egy szaképzetlen tanítóval kezdte meg. Hofbauer Jakab és Böck Ferenc szakképzett tanítók elvégezték a bécsi Felbiger-féle tanítói tanfolyamot, ahol elsajátították az új tanítási módszert. Harmadik tanítóként a város Szkenderovics Pál nevű helybeli egyént nevezte ki, akinek sem képzettsége, sem jártassága sem volt az új módszerben. Böck Ferenc vezette a harmadik osztályt, Hofbauer Jakab a másodikat, kettőjük felügyelete alatt Szkenderovics pedig az elsőt.

Ma már nehezen állapítható meg, hogy a szabadkai norma tanuló milyen tankönyvet használtak. Nagy választékuk a tankönyvekben nem lehetett, mert a nemzeti iskolák számára megírt első magyar ábécés tankönyvet Révay Miklós szerkesztésében 1781-ben említik *ABC könyvekske a Nemzeti Oskoláknak hasznokra* címmel. Ezt a tankönyvet többszöri kiadás után még 1852-ben is használták az elemi iskolákban.³⁶ Nincs kizárva, hogy a szabadkai iskolákban is használták Révay könyvét. Egyébként az iskolai tankönyveket Szabadkán egy ideig a városi ügyész szerezte be, akinek kötelessége volt azoknak tartalmát ellenőrizni és használatukat engedélyezni, ha megfelelőeknek találta azokat. Később a könyvkötők, majd a könyvkereskedők árusították a tankönyveket.³⁷

2.

Mária Terézia korszakalkotó tanügyi reformjait fia II. József folytatta. Nem értett egyet mindenben anyja iskolapolitikájával, az elemi oktatás szervezetén azonban nem változtatott. Nagyon becsülte az elemi oktatást. Rendeletileg intézkedett a 7—13 éves gyermekek

kötelező iskolalátogatásáról azzal, hogy a közjó érdekében minden polgár tudjon írni, olvasni és számolni. Centralisztikus törekvései a tanügyben is kifejezésre jutottak. Erőszakos németesítő politikája céljából a birodalom oktatásügyét az átszervezett központi udvari tanulmányi bizottság ügykörébe helyezte, ami megszüntette a magyar helytartó tanács kebelében működő tanulmányi bizottság önállóságát. Németesítő politikájának realizálására az iskolákat tartotta leghivatottabbaknak. Ezért 1784. június 14-én rendeletet bocsátott ki, hogy az elemi iskolában is csak németül tudó tanítók taníthatnak. A németet mint tanítási nyelvet fokozatosan igyekezett bevezetni az oktatás mindhárom fokozatán, ami azt jelentette, hogy a nemzeti nyelven folyó elemi oktatást a német nyelvű oktatás váltja fel, míg a középső és felsőfokú oktatásban a latint.

Szabadkán a német tanítási nyelv már a norma megnyitásával helyet kaphatott az elemi oktatásban. Nehezen tételezhető fel, hogy a két német származású vezető tanító, Hoffbauer és Böck, annyira ismerte a magyar és bunyevác nyelvet, hogy azt munkájában sikerrel alkalmazhatta volna. Szkenderovics ugyan helybéli, és ha beszélte is mindkét nyelvet, a helyzeten nem sokat változtatott, mert csak írni és olvasni taníthatta a növendékeket, azt is csak németül.

II. József erőszakos németesítő politikája, a nagyszámú elemi iskola megnyitása mellett is nagy ellenállásra talált a birodalomban élő nemzetiségek között. A német nyelv bevezetésében a szülők anyanyelvük tanításának elhanyagolását látták, ami nem is volt más, és gyermekeiket a büntetések ellenére sem járatták iskolába. Hamar megmutatkozott a német tanítási nyelv eredménytelensége. Jeles tudósok, írók, pedagógusok kijelentései igazolják ezt az eredménytelenséget. Dugonics András azt írja a német tanítási nyelv eredménytelenségéről, hogy a növendékek szájában »ropogott a német szó, hozzá nem szokhattak«. Jellemzőbb ennél a pécsi tankerületi főigazgatói jelentés, amelyben ez áll: »A harmadik osztály tanulói nem tudták németre fordítani ezt a mondatot — Hozz egy pohár vizet.«³⁸ Számtalan szülő úgy vélelkedett, hogy nem enged gyermekéből németet nevelni, inkább nem küldi iskolába.

1784-ben a szabadkai normában a felettes hatóságok szigorú intézkedésére megnyílt a negyedik osztály is. Ha a város a negyedik osztály jelentőségét olyan komolyan vette volna, mint ahogy azt a tanítók értékelték, akkor ez az osztály sokat pótolhatott volna a helyi iparosok és kereskedők hiányos szakismereteiben. Ebben a korban, ebben az osztályban szokatlanul magas, heti 4 órában, tanították a számtanon kívül a mértant a mechanika alapfogalmaival. A rendeletek értelmében ezt az osztályt minden iskolaköteles gyermeknek látogatnia kellett, akik tanulmányaikat nem szándékoztak a latin iskolában folytatni. Bár a városi tanács — mérlegelve a város műveltségét³⁹ — arra a megállapításra jutott, hogy a lakosság műveltsége túlságosan lemaradt, mégsem tudta felmérni a negyedik osztály működésének jelentőségét. Beadványaival az osztály megszüntetése végett

ki is eszközölte annak megszüntetését. 1800-ban a helytartótanács megengedte szüneteltetését⁴⁰ két évre, az osztályt azonban többé nem nyitották meg a szabadkai normában.

Végső fokon a város még sem használta ki a többi bácskai várossal szemben juttatott előnyt, hogy egy teljes négyosztályú normát állítson be sokat vitatott műveletlenségének leküzdésére.

A normát a lakosság számarányához viszonyítva nagyon kevés gyermek látogatta még a tankötelezettség elrendelése után is. Számuk száz körül mozgott noha a város lakossága meghaladta a húszezret.⁴¹ Ezek szerint az iskolaköteles gyermekek száma is kitett néhány ezret. Fiúk, leányok, katolikusok, görögkeletiek és Mózes-hitűek közösen látogatták az iskolát. Noha a közhangulat ellenezte a koeducatiót, anyagi okokból kifolyólag ezt Szabadkán nem lehetett elkerülni. Pedig országszerte kevés normában jártak együtt a fiúk a leányokkal.

A legrégebb kimutatások a tanulók létszámáról az 1784-5. tanévből származnak, amit félévenként állítottak össze. Az első félév november 1-től március 30-ig, a második pedig április 1-től szeptember 15-ig tartott. Ebben a tanévben 117 tanuló íratkozott be a norma négy osztályába, az év végén pedig maradt 98. Az I. osztályba 5—12 éves korig beíratkozott 36 tanuló, az év végére számuk megnőtt 40-re, köztük volt 5 leány; a második osztályban 5—12 éves korig az I. félévben 28 fiú és 13 leány volt, a II. félévben a leányok és néhány fiú elhagyta az iskolát és az év végére maradt 25 fiú; a harmadik osztályban az I. félévben volt 24 fiú, a II. félévben maradt 18, a negyedik osztályban 9—14 éves korig az I. félévben 16 fiú, a II. félévben maradt 15.⁴² Nemzetiségi és társadalmi hovatartozás szempontjából érdekes adatokat nyújt az 1786-7. tanév második félévének kimutatása. Ebben a félévben 88 tanuló járt az iskolába, mégpedig nemzetiség szerint 44 szláv, 28 magyar és 16 német. A szülők társadalmi helyzete szerint 28 földműves, 44 iparos és kereskedő, 6 szülő foglalkozása nem állapítható meg, 7 nemes, valószínűleg kisbirtokos armalista, 1 tanár és 1 orgonista volt.⁴³ Szembetűnő a kimutatásokban a tanulók életkora és a nagy lemorzsolódás. Az iskolába járó gyermekek életkora 5—14 év, ami nem jelentette azt, hogy az idősebb mindig felsőbb osztályba is járt. Az első osztályban voltak 5 évesek és ugyanakkor 12 évesek is. Legnagyobb oka a szóródásnak éppen ebben a korkülönbségben rejlik és éppen az első osztályban, mert a tananyag nehézsége nem alkalmazkodott a gyermekek pszichofizikai fejlettségéhez. Az ötéves gyermeknek ugyanazt kellett tanulnia, mint a tizenkétévesnek. Ezzel magyarázható az 1785-6. tanévben bekövetkezett nagy százaléku lemorzsolódás az I. osztályban, amikor a 40 tanuló közül csak 12 jutott el a II. osztályba. Hozzájárult ehhez az is, hogy már az I. osztályban ezeknek a zsenge gyermekeknek számukra két teljesen ismeretlen idegen nyelvet, a németet és a latint kellett tanulniok. II. József halála után a latin és a német nyelv kimaradt az I. osztály tantervéből, és az anyanyelvre fordítottak nagyobb súlyt. Ez valamennyire eredményesebbé tette az I. osztályos kisgyermek munkáját.

Sem a tanulók száma, sem nemzetiségi és szociális összetételük a négyosztályú szabadkai norma huszonnyolc éves fennállása alatt lényegesen nem változott, ami viszont arra enged következtetni, hogy ez az állandóan növekvő város — a megváltozott életkörülmények ellenére — kulturális fejlődésében egyre jobban lemaradt.

Ez az egy négyosztályú norma még az ideális látogatottság közepette sem elégítette ki a lakosság művelődésében mutatkozó szükségleteket. Ezért a város belső tanácsa már az 1786. június 16-án megtartott ülésén javasolta a lakosság durva műveletlenségének felszámolása céljából elsősorban a plébániák számának felemelését, s csak azután az iskolákét. Javaslatában megemlíti a kerri triviális iskola megszervezésének szükségességét, ugyanakkor az újabb plébániák megszervezéséért feláldozza a város hírnevét öregbítő gimnáziumot, amelyet úgy is nagyon kevés diák látogat.⁴⁴ A gimnáziumban dolgozó ferences barátok évi 400 forint fizetéséből szándékozik fenntartani az egyik alapítandó plébániát a barátok vezetésével akkor, amikor az épülő Szt. Teréz-templom plébánosának évi fizetése 1000 frt., 152 lánctermőföld használata és 24 öl tűzifa.⁴⁵ A külső tanács vagy a választott polgárok tanácsa határozottan ellene volt az újabb plébániák megszervezésének, beadványában azonban egyetértett a belső tanács véleményével a lakosság elmaradottságáról és a következőket írta: ... alig van az egész országban oly város, melyben a nép oly faragatlan és bárgyú, mely a tudományról, a vallásról és erkölcsről oly kevés fogalommal bírna, mely a becsületet és emberséget oly kevésre becsüli, mint a mienk. Bizonyítja ezt azon körülmény, hogy a városban levő 2500 házból (20—30—40 létszámmal) összesen alig 100 gyermek jár iskolába. Ritka ember az, aki fiát valamely tudományra, vagy kereskedésre, vagy katonaságra neveltené; annyira megrögződött a török idő óta megszokott nyersségben. Azért is 20 ezernyi lakosság mellett sem katonai, sem más országos hivatalban nem találni egyet is a város fiaiból, de még arra sincsen itt alkalmas egyén, hogy a városi előjáróságot lehetne helybeliekből összeállítani.

Szomorú kép ez a város elmaradottságáról, ami — sajnos — még ötven év múlva sem változik. A maroknyi városi polgárság az iskolák számának kibővítésében látta a műveltség fellendülését, erőtlenségében azonban még arra sem tudott hatni, hogy azokat gyorsabban megszervezzék. Annyit azonban elért, hogy a háborús idők miatt a tervezett új plébániák megszervezését elhalasztották és hozzáfogtak a triviális iskolák megszervezéséhez a város külső területein.

1786-ban szervezték meg az első külterületi triviális iskolát a Ker nevű külvárosban a bunyevác gyermekek oktatására. Vezetésével Szkenderovics Pált, a belvárosi norma eddigi tanítóját bízták meg, akinek helyébe a pécsi tanfelügyelő egy szakképzett tanítót nevezett ki. Öt évvel később, 1791-ben szervezték meg a Magyar végben a második triviális iskolát a magyar gyermekek oktatására, a harmadikat 1798-ban a Zenta nevű külvárosban, ugyanakkor a negyediket a leányok részére a belvárosban. A triviális iskola tantervei azonosak a nemzeti iskola első osztályának tantervével, azzal az eltéréssel, hogy az egyes triviális iskolában különbözött az anyanyelv.

A tanügy országos rendezésének első húsz évében Szabadka város tanácsa megszervezte a közös nemzeti iskolát és megnyitott négy katolikus triviális kisiskolát. Újabb huszonöt évnek kellett eltelnie, hogy a város növelje a triviális iskolák számát és kivigye azokat a pusztákra, ahol egyre nagyobb számban telepedett le a lakosság.

A GÖRÖGKELETI SZERB ELEMI ISKOLA

Szabadkán a görögkeleti szerb elemi iskolát 1710-ben említik a feljegyzések.⁴⁶ Szervezésére valószínűleg az udvari haditanács által a tiszai és dunai határőrvidékek részére kidolgozott szervezeti szabályzat értelmében került sor, amely szerint minden határőrvidéki községben plébániát és iskolát kellett szervezni. A katonai közigazgatás eleget tett az udvari haditanács rendeletének, és a katolikus ferences iskola mellett megnyitotta a görögkeleti szerb elemi iskolát is. 1743-ig a polgári közigazgatás bevezetéséig az iskola működéséről nincsenek adataink. Annyi bizonyos, hogy a görögkeleti szerb iskola működését erősen befolyásolták a katolikus bunyevácok és a görögkeleti szerbek közötti surlódások a város vezetése körül, melyek a negyvenes évek végén még inkább kiéleződtek, és a szerbek nagy része elhagyja a várost.

A polgári közigazgatás bevezetésével a város a görögkeleti szerb iskolát is gondjaiba vette. Gondoskodott az iskolaépület karbantartásáról, és tanítóját kiegyenlítette a katolikus tanítók polgári előnyeivel. Az 1742-43. tanévben a városi iratok Marko Vujićot említik a görögkeleti szerb iskola tanítójaként és utána még kettőt, arról, azonban, hogy az iskola megszakítás nélkül dolgozott-e a tanügy országos rendezéséig, említést nem tesznek. Valószínűleg, hogy az említett surlódások következtében a szerbek elköltözésével a városból, majd lassú visszaszivárgásukkal, az iskolának is szünetelnie kellett. Ezért nem is lelhető fel a szerb tanítók névsora folyamatosan a magisztrátus jegyzőkönyveiben. A városi tisztviselők jegyzékébe a görögkeleti szerb iskola tanítói azért nem kerültek be, mert 1779-ig ugyan letelepedhettek a városban, de polgári jogokat nem nyerhettek.

Az oktatást az egyház irányította. Az iskolában a hittanon kívül olvasni, írni tanultak, az énekórákon pedig az egyházi énekekkel ismerkedtek meg a tanulók. Számolásról még ebben az időben nemigen esett szó az oktatásban.

1742-ig az iskola tanítói ismeretlenek. Feltételezhetjük, hogy a templom közelében elhelyezkedő iskolában papok vagy szerzetesek tanítottak. Ha világiak is voltak közöttük, azok a határőrvidéken rendszerint kiszolgált altisztek voltak. Tanítói szakképzettségük még a papoknak, szerzeteseknek sem volt, hát még a leszerelt altiszteknek. A bácskai görögkeleti püspökség területén a XVIII. század derekán özszeírt papok és szerzetesek osztályzataiból műveltségükről a következőket olvashatjuk: »Gyengén olvas, valamicskét énekel, írni nem

tud«, vagy: »Az örök boldogság titkait és a parancsolatokat nehezen fogja fel, de írni és olvasni valamennyire tud«. Jobb osztályzatok ritkábban fordultak elő, mint például: »A betűolvasásban járatos, az olvasást, éneket és az írást gyakorolja« vagy: »Kitűnően olvas, énekel és ír, a fogalmazásban nagyon járatos«. ⁴⁷

A görögkeleti szerb iskolában az oktatás teljesen az egyház hatása alatt állt és a papnevelés érdekeit szolgálta. Olvasni egyházi könyvekből tanultak leginkább, noha már 1726-ban Suvorov behozott egy ábécés könyvet (Bukvárt) Oroszországból, amelyet többször is kiadtak. Az írást szintén egyházi szövegen gyakorolták. Énekelni csak egyházi énekeket tanultak és gyakran részt vettek az egyházi szertartásokon, hogy az énekek alkalmazását a szertartásban gyakorolják.

A határőrvidéki iskolák rendezésével a kormányzat a német tan nyelvű iskolák mellett az itt szolgáló többi nemzetiség gyermekeinek is módot adott az anyanyelven való elemi oktatásra, bár voltak olyan nézetek is, hogy az összes határőrvidéki iskolaköteleseket német oktatásra kell fogni és elnémetesíteni. 1763-ban a kormányzat összeíratta a Temesi bánság iskoláit, majd 1770-71-ben a bácskai görögkeleti szerb iskolákat és jelentést kért azok állapotáról, tanítóiról, látogatottságáról. 1769-ben a karlócai zsinat többek között a szerb iskolák kérdéseit mérlegelve, főleg azok anyagi helyzetéről tárgyalt. Ezen a zsinaton kifejezésre jutott Mária Teréziának az a kívánsága, hogy minden helységben, ahol erre megvannak az anyagi feltételek, nyissanak elemi iskolát. Ekkor még az állam nem biztosított anyagi alapot az iskolák fenntartására, hanem azt a községektől vagy a földesúrtól követelte meg. Foglalkozott az iskolaügyekkel az Illir Udvari Deputaciot is 1770. április 22-én megtartott ülésén, és úgy vélekedett, hogy a szerb iskolák megreformálása államérdek és hozzá kell fogni annak megvalósításához. Véleménye szerint ezt a kérdést az Illir Udvari Deputacio, az Udvari Haditanács és a Magyar Udvari Kancellária együttes ülésén kell megoldani. Az együttes ülés döntése az volt, hogy a szerb és román iskolák adatait össze kell írni. Abból is látszik a pravoszláv iskolaügy fontossága, hogy az 1770-ben kiadott köz- és egyházi ügyekre vonatkozó *Regulament* ismét foglalkozott vele és megállapította, hogy az iskolák rendezését külön rendelettel szabályozzák. Négy évvel később a görögkeleti iskolák helyzetének rendezésére megjelent a *Regulae directive für die Verbesserung des illirischen und walachischen nichtunierten Elementer oder Trivial-Schulwesens in den k. k. Erbländern*.⁴⁸ Ez az utasítás pontosan megjelölte, hány új iskolaépületet kell felépíteni, hányat megjavítani és milyen iskolafelszereléssel kell ellátni a tanulókat. 1774-ben vetődött fel először az új — Felbiger — módszer bevezetésének gondolata a görögkeleti iskolákban. Legnagyobb akadálya ennek azonban az volt, hogy a tanítók sem az új módszert, sem a német nyelvet nem ismerték.

Az iskolareformot a szerb iskolákra is kiterjesztette a birodalom kormányzata és 1776-ban világot látott a *Školski ustav*.

A *Školski ustav* az első olyan okmány, amely a kormányzat részéről indította el a görögkeleti elemi iskolák korszerűsítését és 31 pontban foglalta össze az ezzel kapcsolatos tennivalókat.

Bécsnek érdekében állt a görögkeleti elemi iskolák rendezése, mert a szerbeknél a polgárosodás folyamata kedvezőbb jogi helyzetüknél fogva gyorsabban fejlődött, mint a földhöz kötött többi népeknél. A tiszai határőrvidék felszámolása után a szerbek egyre intenzívebben kapcsolódtak be mint iparosok és kereskedők a gazdasági életbe, ahol az örményekkel együtt a század második felében ők váltak az osztrák kereskedelmi tőke fő hordozóivá. A kormányzat az iskolák bővítésével igyekezett növelni az iparosok és kereskedők számát és rajtuk keresztül emelni a termelést. Nem zárja ki a kormányzat az iskolákból a földművelőket sem és elrendeli, hogy minden görögkeleti plébániával rendelkező községben görögkeleti iskolát is kell szervezni. Az iskolaépületben a tantermen kívül tanítói lakás is legyen, nagyobb községekben pedig kéttantermes iskolát kell építeni úgy, hogy az épületben a segédtanítónak is legyen lakása. Az iskolaépületet a falu közepén a templom mellett kell felépíteni és minden odavezető utat télen-nyáron karban kell tartani. Azokban a községekben, ahol a szerbek számuknál fogva nem nyithattak iskolát, gyermekeik látogathatták a katolikus elemi iskolát teljes vallászsabadsággal.

A *Školski ustav* teljesen világi alapokra helyezte az ifjúság nevelését. Papok az elemi iskolában csak olyan községekben taníthattak, amelyek szegénységüknel fogva nem bírták kifizetni a tanítókat. Ehhez pedig külön felsőbbhatósági engedély kellett. Továbbá kimondta, hogy csak szakképzett tanítókat lehet alkalmazni, akik csak tanítással foglalkozhatnak. A segédtanítók, valószínűleg az oklevél megszerzéséig, nem nősiülhettek. Az iskolakötelezettség 6—13 éves korig tartott úgy, hogy a mindennapi iskolát a 6—9 évesek látogatták, az ismétlőt pedig vasár- és ünnepnapon délután 1—3 óráig a 9—13 évesek. A leányokat az osztályban külön kellett ültetni a fiúktól. Az új szabályzat bevezette és kötelezővé tette az iskolai közigazgatást, amit eddig hanyagul vagy éppen sehogy sem végeztek.

Az *Allgemeine Schulordnung* falusi egytanítós iskolákra vonatkozó fejezete alapján elkészült *Školski ustav* változatát Keess tanácsos észrevételeivel egészítették ki, aki komoly javaslatok mellett az udvar titkos vágyát, a vallási unió gondolatát is beleszötte. Javaslatai szerint a tanítót a község választotta, képesítő vizsgáját a tanító a kinevezett igazgató előtt teszi le, a hittant a nevelési tudományok iránt sem érdeklődő papok helyett a szakképzett tanító tanítja. A hittantanítás átruházásának politikai jellege volt. Célja, hogy a papokat vakon követő népet elválasszák azoktól. Nagyon fontos javaslata Keessnek a tankönyvekről való gondoskodás és a megfelelő szakképzettségű tanítók kiképzése.

A *Školski ustav*, amellett, hogy alapjában az udvar érdekeit szolgálta, elindította a görögkeleti szerb elemi iskolák sorozatos megnyi-

tását, rendezte az iskolaépületek kérdéseit, bevezette a világi oktatást, szakképzettséget követelt a tanítóktól, előírta az enyhébb fegyelmezési módot és a gyermekek számára megírt tankönyvek használatát.

Az iskolai tankönyvek szerkesztése megelőzte a *Školski ustav* kiadását. Már 1774-ben kidolgozták a legfontosabb tankönyvet, a katekizmust és az ábécés könyvet (Bukvárt), amelyet 10 000 példányban ingyen osztottak szét a szegény sorsú gyermekek között. 1776-ban Todor Janković-Mirijevski, a Temesi bánság görögkeleti szerb iskolák igazgatója lefordította Felbiger *Methodenbuch* című munkáját, ugyanakkor kiadta kétkötetes kézikönyvét *Ručnaja knjiga...* címen a tanítók számára. 1776-ban jelent meg az írás tanítását tárgyaló tankönyv. A következő évben lefordították Felbiger *Lesebuch* című tankönyvét *Čitanka* címen és ebben az évben kiadták a számtankönyvet, az Aritmetikát.

A szerb iskolákat rendező szabályzatban előírt tantárgyak mindegyikét a nyomtatott és írott betűk olvasását nemzeti nyelven, az írást, a számtant, a hittant és az éneket engedélyezett tankönyvekből tanították. Tankönyvekből és tanítói kézi könyvekből a triviális görögkeleti szerb iskolák ebben a korban jobban álltak, mint a magyar akár katolikus, akár protestáns iskolák. Szerkezetük hasonló a magyarokéhoz, az egyik oldalon az anyanyelvű, a másik oldalon a német szöveg.

A *Školski ustav* ezekben az iskolákban nem írta elő a német nyelv kötelező tanulását, de ha a tanító az anyanyelv ismereteinek megerősítése után németre is oktatta a gyermekeket, munkája elismerésben részesült.

Külön kell megemlíteni a görögkeleti szerb iskola tanítási nyelvét, amely nem volt azonos a mindennapi beszéddel. A katekizmust, kivéve a többi tárgyat, ún. slaveno-szerb nyelven tanulták, amelyet a gyermekeknek külön kellett megtanulniok. Ez nagyon megnehezítette a tanulást, mert a tanuló számára ez a nyelv teljesen idegen volt. Az egyik pap feljegyzéseiben így emlékszik vissza diákkorára: »Ahogy kijövök az iskolából rögtön hozzáfogok a leckém olvasásához, de egy szót sem értek belőle és magamban felteszem a kérdést, vajon milyen nyelv ez? Ezt megtanulni nem lehet.«⁴⁹ A mindennapi beszéd nagyon sokáig nem tudta kiszorítani ezt a nyelvet az iskolából.

A görögkeleti szerb iskolák rendezése Bácskára is kiterjedt. Szabadkán már a *Ratio educationis* bevezetésének bemutatásával foglalkoztunk valamelyest a szerb iskola kérdésével és láttuk Mitterbacher törekvéseit a helybeli szerbek megnyerésére az egységes közös norma érdekében. Döntésükkel a szabadkai szerbek az egységes iskola mellé álltak, egytanfős iskolájukat azonban még akkor sem szüntették meg, amikor azt a város feleslegesnek nyilvánította és megvonta tőle anyagi támogatását. Bizalmukat a közös iskola nem nyerte meg és arra törekedtek, hogy iskolájuk eddig élvezett jogait visszaszerezzék. Kérelmükkel többször folyamodtak a városhoz és arra hivatkoztak, hogy

a közös iskolába járó gyermekek részére engedélyezett különórák a cirillbetűk és az egyházi rítus megismerésére kevésnek bizonyultak. A város ekkor megengedte a magániskola fenntartását, de anyagi támogatásban nem részesítette.⁵⁰ Sehogyan sem tudtak belenyugodni iskolaügyük ilyen elintézésébe és tovább küzdöttek, míg végül 1783-ban kieszközölték a triviális iskola visszaállítását a városban.⁵¹ Az iskolát a város ugyan felsőbb utasításra megnyitotta, de kitartott álláspontja mellett, hogy a közös iskola mellett a szerb triviális iskola szükségtelen, és anyagiakban nem is támogatta. Az iskola részére egy szűk kis szobát jelölt ki, ahol a gyermekek nem fértek el, és amikor az iskolák igazgatója a szoba kibővítésére csak 54 forintot kért, azzal utasította el a város, hogy az új iskolaszervezéssel ezt is elintézik. Újabb helytartótanácsi intézkedésnek kellett bekövetkezni, hogy a város mint iskolafenntartó kötelességét teljesítse. Végül 1786-ban⁵² szerződésileg kötelezi magát, hogy a szerb iskolát gondjaiba veszi, és tanítójának eltartását is magára vállalta. Ettől kezdve nyomon tudjuk követni a szerb tanítókat a városi jegyzőkönyvekben.

II. József 1785. augusztus 31-én rendeletet adott ki a vegyes iskolák bevezetésére. Avram Mrazović, a pécsi tankerület görögkeleti nemzeti iskoláinak tanfelügyelője ezt a császári rendeletet akarta felhasználni, hogy a szabadkai szerb iskola ügyét végre rendezze. A szabadkai normát, amelyet különféle vallású gyermekek látogattak, Mrazović nem tartotta vegyes iskolának, és a várostól azt követelte, hogy a szerb gyermekek részére egy kétosztályos, kéttanítós elemi iskolát nyisson. Mrazović követelését a pécsi tankerületi főigazgató ugyan helyeselte, de amikor az iskolaköteles szerb gyermekek létszámáról szóló jelentést megkapta, szándékát megmástitotta és elállt a kéttanítós iskola megnyitásától. Ezzel szemben úgy rendelkezett, hogy az 1789—90. tanévtől a normába egy szerb tanítót is kell választani. Az új tanévben meg is választották a szerb tanítót, aki egy évig tanított is, de helyébe többé más szerb tanítót nem választottak. A szerb gyermekek nagy része továbbra is a triviális iskolát látogatta.

A tanügy országos rendezésétől ez az iskola is a városi elemi iskolák igazgatósága alá tartozott, munkáját pedig a pécsi tankerület görögkeleti nemzeti iskolák tanfelügyelője ellenőrizte. Ebben az egytanítós iskolában a gyermekeket három osztályra osztották fel és a következő tantárgyakat tanították: hittant, olvasást, írást, szép- és helyesírást, számolást, német olvasást és erkölcsi szabályokat. Minden tantárgynak megvolt a tankönyve, amiről Mrazović gondoskodott. Viszonyítva a városban élő szerbek számához, ezt az iskolát aránylag több gyermek látogatta, mint a normát. 1780-ban kétezer körül mozgott a városban élő szerbek száma és ebből mintegy negyven gyermek látogatta rendszeresen az iskolát, 1787—88-ban 39 fiú és 7 leány, 1791—92-ben a II félévben 41. 1788-ban a város összlakossága 20 147 lélek. Ha ebből levonjuk a kétezer szerbet, marad tizennyolcezer, és ezek közül pontosan ebben az évben kerek 100 gyermek látogatta a normát. Hozzá kell azonban tenni azt is, hogy a normába járt még néhány szerb gyerek is.

Nem járt a szerbeknél sem minden iskolaköteles gyermek iskolába. Szociális összetételüket nem ismerjük ebben a korban, feltételezhetjük azonban, hogy főleg az iparosok és kereskedők járatták fiaikat, különösen leányaikat iskolába.

A XVIII. század derekáiig a szerb kultúra, valamint az iskolák a görögkeleti egyház vonalán haladtak. Más a helyzet azonban a század második felében, amikor az izmosodó szerb polgárság az ébredő nemzeti eszmék jegyében helyet követel magának a kulturális élet és az iskolák irányításában, és az egyházzal szemben támogatja a kormányzat iskolareformjait. Szakít az addigi orosz befolyással, Nyugat felé fordul, és követi az új polgári eszméket. Arra viszont ébren ügyel, hogy nemzeti nyelvét és kultúráját megőrizze a Nyugatról jövő elnemzetlenítő törekvésektől.

1790-ben a temesvári nagygyűlésen (szábor) a szerb polgárság a tanügy helyzetével is foglalkozott. Követelte a szerb iskolahálózat kibővítését, a korszerűbb oktatás feltételeinek biztosítását és védelmébe vette II. József halála után a kormányzat által újjászervezett iskolákat az egyház támadásaival szemben.

II. József halála után az újjászervezett iskolákat általános támadás érte, amiből a görögkeleti szerb egyház sem maradt ki. Több helyen az egyház beavatkozására elűzték a tanítókat, csökkentették fizetésüket, és megtiltották az új módszer alkalmazását. Bácskában néhány ilyen esetről tudunk, ahol Mrazovićnak minden tekintélyére szükség volt, hogy a megbontott rendet valahogy visszaállítsa.

A TANÍTÓKÉPZÉS KEZDETEI SZABADKÁN

A korszerű alapokra helyezett elemi oktatás korszerűen képesített tanítókat igényel. Ki is hangsúlyozták ezt a *Ratio educationis* szerzői és munkájuk 48. pontjában a tanítók kiképzésére a normát jelölték ki.

Szabadkán az első tanítói tanfolyam a norma megnyitásával párhuzamosan kezdődött meg. Évente kétszer szerveztek egy-egy öthónapig tartó tanítói tanfolyamot: november 1-től április 15-ig a téli és április 15-től augusztus 20-ig a nyárit. A téli tanfolyamokat főleg a tanítói pályára készülő fiatalok látogatták, a nyárit pedig a már szolgálatban levő tanítók.

A tanítói tanfolyamok első szervezői, Hofbauer Jakab és Böck Ferenc szakképzett tanítók voltak, majd 1779-ben a város által egyházi zenészként szerződötett Novotnik Ferenc kapcsolódott be ebbe a munkába, akit a magisztrátus egyéb teendői mellett a normában a zenei neveléssel is megbízott. A zenei nevelés csak a tanítói tanfolyamokon volt kötelező, míg a normában csak rendkívüli tantárgyként szerepelt. Ezekben a tanfolyamokon a hallgatók módszertant, anyanyelvet, német és latin nyelvet, számtant, szépírást, rajzot és zenét tanultak, amelyekből képesítési vizsgát is tettek. Azonkívül hallgattak még nemzeti

történelmet és topográfiát, amiből nem kellett vizsgáznia. Különös figyelmet szenteltek a tanfolyamokon az elméleti és gyakorlati módszertan megismerésének. Tankönyvként Felbiger *Methodenbuch*-ját használták. A hallgatók gyakorlati munkája abból állt, hogy 14 napig hospitáltak a megfelelő osztályban, 8 napig pedig az osztálytanító jelenlétében önállóan vezették az osztályt. Munkájukról jegyzőkönyvet vezettek, és az eredményt a vizsgák jegyeinek megállapításakor figyelembe vették. A tanfolyam befejezésével vizsgát tettek és latin nyelvű diplomájukkal elhelyezkedhettek.

A tanítóképzés ezeken a rövidre szabott tanfolyamokon nem volt egyéb, mint a jelöltek odaidomítása, hogy a falusi gyermekeket megtanítsák írni, olvasni, és megismertessék velük a katekizmus anyagát. Ettől függetlenül itt kezdődött a rendszeres tanítóképzés, és belőlük fejlődött ki az önálló tanítóképzés.

1806-ban az iskolák újabb rendezésére kiadott *Ratio* intézkedései szerint a tanítóképzés továbbra is tanfolyamokon történik azzal a módosítással, hogy a módszertant napi két órára emelte és bevezette a géptant, a mértant és a hazai történelmet az említett tantárgyak sorába, végül a nem magyar ajkúak számára kötelezővé tette a magyar nyelvtan tanulását. A XIX. század húszas éveitől a népoktatás nagyobb érdeklődést váltott ki, amikor a tanügy a társadalmi fejlődésért és nemzeti függetlenségért kezdődő reformtörekvések szerves részévé vált. A haladó politikusok és pedagógusok az oktatásügy korszerűsítésén fáradoztak, és figyelmüket nem kerülte el a kezdetleges tanítóképzés sem. 1827-ben beszüntették a tanítói tanfolyamokat az egész országban, és áttértek a kétéves tanítóképzésre. Az első magyar önálló tanítóképző Egerben nyílt meg 1828-ban. Kevés kétéves tanítóképző nyílt meg a negyvenes évekig, addig a tanítók magánúton készülhettek és vizsgázhattak a nemzeti főiskolákban. A szabadkai nemzeti főiskolában 1843-ig vizsgáztak tanítók, a városban azonban kétéves tanítóképző nem volt.

* * *

A bemutatott iskolákkal kezdett kibontakozni ennek a gyorsan növekvő parasztvárosnak a népoktatása abban a században, amikor megjelentek Rousseau, Guyton de Morveau, Roland d'Erecville, La Chalotais, Leibnitz, Wolff, Francke, Basedow nevelésre vonatkozó művei, melyek új hangjukkal felrázták a közvéleményt, a közönség érdeklődését a nevelés iránt és ők voltak az elsők, akik megéreztek az új idők szavát, elindították az újat, ami hamarosan kiterjedt az egész művelt Európára. Soha annyit nem beszéltek pedagógiáról, mint e felsorolt írók műveinek megjelenése után. Gondolataikkal és új nézeteikkel ők alapozták meg az ifjúság világi nevelését és az oktatás olyan újjászervezését, ami legjobban megfelel a felfelé ívelő polgári társadalom igényeinek.

(Folytatjuk)

JEGYZETEK

1. Sötér István: *Eötvös József*. Budapest, 1953. 390.
2. Szabadkai Történelmi Levéltár. Városi jk. 1868. febr. 13. 1426/3.
3. Iványi István: *Szabadka szabad királyi város története*. Szabadka, 1882. II. 393.
4. Uo. 382.
5. Uo. 534.
6. Uo. 251.
7. A mezővárosi rang a szabadkaiaknak kis híján 30 000 forintjukba került az ajándékokon kívül.
8. A szabad királyi városi privilégiumok elnyeréséhez csak a város határának örökös tulajdonjogát megváltó váltásdíj fejében 266 666,40 forintot fizetett be a város az állampénztárba az ajándékokon kívül.
9. Dr. Dudás Gyula: *Az oktatásügy története Bács-Bodrogh vármegyében*. Zombor, 1902. 88.
10. Iványi István: I. m. 361.
11. Dr. D. Kirilović: *Srpske osnovne škole u Vojvodini u 18. veku*. Sremski Karlovci, 1929. 5.
12. Iványi István: I. m. 436.
13. Uo. 465.
14. Uo. 367 és 427.
15. Uo. 253.
16. Uo. 362.
17. Uo. 365.
18. *Magyarország története 1526—1790*. Budapest, 1962. 523.
19. Az akadémiák valójában főiskolák voltak. Ezekbe a főiskolákba a befejezett latin főgimnázium és az azt követő két éves filozófiai tanfolyam elvégzése után iratkozhattak be a hallgatók. Ilyen akadémia pl. a jogi, a bányászati stb.
20. Finóczy Ernő: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában*. Budapest, 1899. I. 94.
21. Korniss Gyula: *A magyar művelődés eszményei*. Budapest, 1927. I. 6.
22. Dr. Kiss Áron: *A magyar népiskolai tanítás története*. Budapest, 1883. 19.
23. Dr. D. Kirilović: I. m. 33.
24. Dr. Friml Aladár: *Az 1777-i Ratio educationis*. Budapest, 1913.
25. Uo. 65.
26. Ravasz János: *A magyar nevelés története a feudalizmus és kapitalizmus korában*. Budapest, 1961. 46.
27. Szakál János: *A magyar tanítóképzés története*. Budapest, 1934.
28. Dr. Dudás Gyula: I. m. 34.
29. Dr. Friml Aladár: I. m. 48.
30. Szabadka a pécsi tankerületi főigazgatóság alá tartozott 1806-ig.
31. Szabadkai Történelmi Levéltár. A városi magisztrátus jk. 1778. júl. 2.
32. Avram Mrazović a pécsi tankerülethez tartozó Tolna, Baranya és Bács megye görögkeleti nemzeti iskoláinak tanfelügyelője 1777-től 1811-ig.
33. Szabadkai Történelmi Levéltár. A városi magisztrátus jk. 1778. júl. 2.
34. Uo. Mitterbacher levele 1778. szept. 30., a városi magisztrátus jk. 1778. okt. 12. 170—171. o. 6. pont, a városi magisztrátus jk. 1778. nov. 14. 187—189.
35. Johan Basedow (1723—1790) német pedagógus, a filantropizmus megalapozója.
36. Dr. Kiss Áron: I. m. 251.
37. Iványi István: I. m. 374.
38. *Magyarország története 1526—1790*. Budapest, 1962. 538.
39. Szabadkai Történelmi Levéltár. A városi magisztrátus jk. 1787. jún. 16.
40. Uo. 1800. évi 3. D. 112—7. A. 9—9. C. 71., 77—10., B. 32.
41. Iványi István: I. m. 253.
42. Uo. 375.
43. Pálinskás József: *Vajdasági tanítóképzés 1868-ig*. Školski život, Subotica, 1965. 4—5. sz. 72.
44. A gimnáziumot ezekben az években valójában kevés tanuló látogatta, aminek az igazi okát az aulikus városi tanács nem vette tudomásul. Az 1784. június 14-én kiadott németesítési rendelet a gimnáziumban dolgozó ferences barátokat is érintette. Ellenállásukat az erőszakos németesítéssel szemben lemondásukkal, a diákok és szülők között kifejtett ellenpropagandájukkal juttatták kifejezésre. Hatásukra megcsappant a tanulók száma abban a középiskolában, amelyben aránylag addig többen tanultak, mint a város elemi iskoláiban együttvéve.
45. Tormási Gábor: *A szabadkai rkat. főtemplom története*. Szabadka, 1883. 193.

46. Dr. D. Kirilović: I. m. 5.
47. Uo. 8.
48. Uo. 301.
49. Uo. 28—79.
50. Szabadkai Történelmi Levéltár. Prot. pol. 1781. jún. 25.
51. Uo. 1783. fons 3. B. 68.
52. A szerződést 1786. máj. 2-án kötötte meg a város Avram Mrazovićtyal.

